

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (4): 2899/2925

Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)

Turkish Foreign Policy in the Period of the Government of Bülent Ulusu
(1980-1983)

Sabit DOKUYAN

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü
Assoc.Prof., Duzce University Faculty of Arts and Sciences Dep. of History
sabitdokuyan@duzce.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0592-5366

Ruken NARBAHÇE

Yüksek Lisans Öğrencisi Düzce Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Graduate Student Duzce University Department of History
izmir.rkn.1993@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3153-2782

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19.11.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 23.12.2018
Yayın Tarihi / Published : 24.12.2018
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 4 Sayfa / Pages: 2899-2925

Atıf/Cite as: DOKUYAN, S, NARBAHÇE, R. (2018). Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2899-2925. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/39481/484966>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)

Öz

Türkiye 1970'li ve 1980'li yıllarda iç çatışmaların, terörün, ekonomik sıkıntılarının, siyasi buhranın yaşandığı bir dönemi geçirmiştir. Ülkede kontrol edilemez hale gelen çatışmalar ve hükümetlerin sorunu çözmede yetersiz kalması sonrasında 12 Eylül 1980'de askeri darbe gerçekleşmiştir. Ordunun yönetime el koyması sonucunda Milli Güvenlik Konseyi oluşturularak tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Devlet Başkanı Kenan Evren, Başbakanlığa Bülent Ulusu'yu atamıştır. Bu hükümet Türkiye'nin 44. Hükümeti olmuştur. 1980-1983 yılları arasında görev yapan Ulusu Hükümeti, Türkiye içerisinde terörün bitirilmesi ve tekrar demokrasiye geçiş için çalışmalar yapmıştır. Dış politikada ise yabancı devletlerle iyi ilişkiler kurulmasına özen göstermiştir. Siyasi ve ekonomik ilişkiler anlaşmalarla devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma içerisinde; Türk Hükümeti'nin ABD, Avrupa Ülkeleri ve Sovyetlerle dostane ilişkileri devam ettirme gayreti, İslam ülkeleriyle gelişen ilişkiler, Yunanistan'la yaşanan sıkıntılar, ASALA terör örgütünün Türk diplomatlara saldırıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, 12 Eylül, Bülent Ulusu Hükümeti, Türkiye, Siyaset

Turkish Foreign Policy in the Period of the Government of Bülent Ulusu (1980-1983)

Abstract

In the 1970s and 1980s, Turkey experienced a period laden with internal conflicts, terrorism, economic woes and political crises. A military coup was carried out on September 12, 1980, after conflicts became uncontrollable in the country and the governments failed to end them.

As a result of the seizure of power by the army, the National Security Council (NSC) was formed, and all political parties were dissolved. The head of the NSC, Kenan Evren has appointed Bülent Ulusu as the new Prime Minister to form the 44th government of Turkey. The Ulusu government, which served between 1980 and 1983 strove to eradicate the terror in the country and facilitate the transition to democracy. As for its foreign policy, the government paid attention to establish good relations with the other states. Therefore, it put the effort into maintaining the political and economic relations by consensus. In this study, the Turkish Government's efforts to maintain friendly relations with the US, the European countries and the Soviet Federation, its developing relations with Islamic countries, the problematic issues between Turkey with Greece, the terrorists attacks of ASALA against Turkish diplomats are dealt with.

Keywords: Foreign Policy, September 12, the Bülent Ulusu Government, Turkey, Diplomacy

Giriş

12 Eylül 1980 darbesine gidilen süreçte Türk siyaseti; ekonomik kriz, farklı ideolojilerdeki öğrencilerin sağ-sol çatışmaları, terörist saldırılar, enflasyonun yükselişi ve hükümet kurma görevinin krize dönüşmesi gibi birçok konuda çıkmaza girmiştir (Karpata, 2011, s. 278). Darbe öncesi son on yıllık dönemde Türkiye’de, uzun ömürlü olmayan on iki hükümet kurulmuştur. Bu hükümete kısaca değinecek olursak: 6 Mart 1970 ile 26 Mart 1971 tarihleri arasında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın, hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel’e vermesi üzerine Üçüncü Demirel Hükümeti kurulmuştur (www.hürriyet.com). Ancak Demirel’in başbakanlığı kısa sürmüştür. Ülkede yaşanan şiddet olayları, işçi eylemleri, öğrenci hareketleri artmış ve bunun sorumlusu olarak Demirel Hükümeti görülmüştür. Aynı zamanda dış politikada da sıkıntılar yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, ülkesinde artan uyuşturucu tüketiminin faturasını Türkiye’ye kesmiştir ve Türkiye’den afyon üretimini yasaklamasını istemiştir. Demirel afyon üreticilerinin tepkisi nedeniyle üretimi tamamen durdurmamıştır ve bu durum ABD’nin olumsuz tavır takınmasına neden olmuştur (Ertem, 2016, s. 143). Yaşanan sıkıntılar sonucunda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu’nun imzası ile hükümete 12 Mart 1971 Muhtırası verilmiştir (Demiriz, 2011, s. 84). Üç maddelik bildiri; parlamento ile hükümetin tutumu neticesinde ülkede anarşi, kardeş kavgası, ekonomik huzursuzlukların olduğu, bu durumun Türk Silahlı Kuvvetleri’ni tedirgin ettiği ve Atatürk İlke ve İnkılapları çerçevesinde yeni bir hükümet kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Muhtıradan hemen sonra Süleyman Demirel istifa etmiştir (Milliyet, 13.03.1971, s.1).

Muhtıra sonrasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın isteği üzerine hükümeti kurma görevi Kocaeli Bağımsız Milletvekili Nihat Erim’e verilmiştir. Erim 26 Mart 1971 ile 11 Aralık 1971 tarihleri arasında partiler üstü bir hükümet kurarak göreve başlamıştır (Demiriz, 2011, s. 84).¹ Birinci Erim Hükümeti döneminde daha da artan şiddet olayları ülkede baskı ortamı oluşturulmasına neden olmuş, birçok dergi ve gazete yasaklı yayın yaptıkları gerekçesiyle kapatılmıştır. Dokuz aylık ara dönemde Başbakan olarak görev yapan Nihat Erim 3 Aralık 1971’de, kabinesindeki 11 bakanın ayrılması nedeniyle istifa etmiştir. Yaklaşık bir hafta sonra 11 Aralık 1971’de İkinci Erim Hükümeti kurulmuştur ve bu hükümet 5 Mayıs 1972’ye kadar devam etmiştir. Sağlık sorunları nedeniyle istifa eden Erim’in yerine,

¹Partiler Üstü Hükümet: Hükümeti bir partinin güvenoyu olarak oluşturamaması ve koalisyon hükümeti kurulmasının mümkün olmadığı durumlarda meclisteki milletvekillerinin geçici bir hükümeti desteklemesidir. Partiler üstü hükümet uzun soluklu değildir, bir uzlaşma hükümetidir. http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossary&catid=1&id=43.

hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Ürgüplü'nün programını 12 Mart Muhtırası'na uygun olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Sonrasında 22 Mayıs 1972 ile 15 Nisan 1973 tarihleri arasında görev yapacak olan Ferit Melen başbakan olmuştur. Melen, geçici olarak Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Güven Partisi'nden oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuştur (www.hürriyet.com).

1973 yılında hükümet bunalımlarının yanı sıra, Cumhurbaşkanlığı seçimi de krize dönüşmüştür. 12 Mart Muhtırasını veren askerlerin cumhurbaşkanı adayı olarak düşünülen Faruk Gürler, Milli Güvenlik Bakanı Mehmet İzmen'in istifasıyla Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeliğine seçilerek Cumhurbaşkanı adayı olabilmıştır. Fakat cumhurbaşkanlığı seçimi için mecliste defalarca yapılan oylamalar neticesiz kalmış ve cumhurbaşkanı seçilememiştir. Oylamaların sonuçsuz kalması ve bir türlü çoğunluk sağlanamaması üzerine hem siyasilere hem de askerlerin desteklediği yeni bir aday olarak Fahri Korutürk ortaya çıkmıştır (Ertem, 2018, s. 666-668), (Cumhuriyet Senatosu TBMMTD, 07.03.1973, s. 201). Mecliste yapılan; genelde on beşinci, Fahri Korutürk'ün ise birinci seçim turunda Korutürk 365 oy alarak büyük alkışlarla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Birleşik Toplantı TBMMTD, 06.04.1973, s. 222-224). Seçimin ardından, yaklaşık bir yıldır görevde bulunan Başbakan Melen istifa etmiştir. Melen'in istifası üzerine hükümeti kurma görevi Naim Talu'ya verilmiştir. 15 Nisan 1973'ten 26 Ocak 1974'e kadar görev yapan Talu, AP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Hükümet 1974'te kurulacak olan yeni bir koalisyona kadar devam etmiştir (www.hürriyet.com).

Cumhurbaşkanlığı seçimi atlatıldıktan sonra, 14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimler yapılmıştır. Seçimin galibi, oyların %33'ünü alan Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit olmuştur. Ancak Ecevit'in aldığı oy tek başına hükümet kurmaya yeterli olmamıştır. Ecevit bunun üzerine koalisyon için ortak arama çalışmalarına başlamıştır. Ecevit'in ilk durağı AP lideri Süleyman Demirel olmuştur. Demirel koalisyona katılmayacağını açıklamıştır ve anlaşmaya varılamamıştır. Ecevit'in ikinci durağı Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan'dır. İki partinin ideolojilerinin farklı olmasına rağmen, iki ay kadar süren görüşmeler sonucunda CHP-MSP koalisyon hükümeti için anlaşmaya varılmıştır. Hükümet 26 Ocak 1974'ten 17 Kasım 1974'e kadar görev yapmıştır (Ertem, 2018, s. 669-672).

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, Ecevit ve Erbakan'ın anlaşmazlıkları nedeniyle ancak 10 ay dayanabilmiştir ve Başbakan Ecevit istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün isteği üzerine hükümeti kurma görevi Cumhuriyet Senatosu üyesi Sadi Irmak'a verilmiştir. Ancak Irmak mecliste yapılan güven oylamasından 17 oy alınca hükümet kurulamamıştır. Hükümet kurma buhranı; 31 Mart 1975'te Birinci Milli Cephe Hükümeti adıyla anılacak olan, Demirel'in AP-MSP-MHP-CGP'den oluşan bir

koalisyon hükümeti kurmasıyla sona ermiştir. Hükümet 5 Haziran 1977 genel seçimlerinin sonrasında 21 Haziran 1977'de görev süresini tamamlamıştır (Coşkun, 2017, s. 188). Bahsi geçen seçimin galibi CHP olmuşsa da yine tek başına hükümeti kuracak kadar oy alamamıştır. AP'nin koalisyona yanaşmaması üzerine bir ay kadar sürecek olan İkinci Ecevit Hükümeti kurulmuş fakat güvenoyu alamaması sonrasında görev Ecevit tarafından Cumhurbaşkanı'na iade edilmiştir. Hükümeti kurma görevi bir defa daha Demirel'e verilmiştir. 21 Temmuz 1977 ile 5 Ocak 1978 tarihleri arasında iktidarda kalacak olan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Çok geçmeden, CHP grubu adına Grup Başkanvekilleri Altan Öymen ve Hayrettin Uysal hükümetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, halkı yoksulluğa ittiği ve kanunlara uygun davranılmadığı gerekçesiyle meclise gensoru önergesi vermiştir. 31 Aralık 1977'de yapılan oylama ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir hükümet gensoruyla düşürülmüştür. AP'den ayrılan 11 milletvekilinin (Erdal Akova, Orhan Alp, Oğuz Atalay, Şerafettin Elçi, Hilmi İşgüzar, Ahmet Karaaslan, Mustafa Kılıç, Tuncay Mataracı, Güneş Öngüt, Ali Rıza Septioğlu, Mete Tan) desteğini alan Ecevit, 5 Ocak 1978'de güvenoyu alarak yeni hükümetini kurmuştur. Ecevit Hükümeti'nin temel amacı içte huzuru sağlamak, terörü bitirmek; dışta IMF ile anlaşmak, Kıbrıs sorununun çözümü ve ambargonun kalkmasını sağlamak olmuştur (Ataay, 2005, s. 83-87).

Ecevit Hükümeti, İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni düşürmüştü de ülkede hiçbir sorunu çözememiştir. Ülkedeki terör her geçen gün artmış, ekonomik kriz büyümüş, pahalılık ve karaborsacılık faaliyetleri çoğalmış, üniversitelerdeki olaylar önlenemeyecek hale gelmiştir. Türkiye, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmaya çalışırken dış temsilciliklerdeki görevlilerin ücretlerini dahi ödeyemeyecek hale gelerek, uluslararası arenada prestij kaybetmiştir. 5 Ocak 1979 tarihinde Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD ivedi yardım paketi adı altında, koşulları oldukça ağır olan ekonomik yardım kararları alarak Türkiye'ye sunmuştur. Bu kararlar özetle şu şekildedir: Türkiye, karma ekonomik sistemi bırakarak serbest piyasa ekonomisine geçecek, paranın değerini düşürerek devalüasyon yapacak, petrol ve diğer birçok mamule büyük zamlar uygulayacaktır. Bu paket Türkiye tarafından kabul edilmemiştir ve bunun sonucu olarak da bahsi geçen ülkeler Türkiye'ye hiçbir yardımda bulunmamışlardır (Demiriz, 2011, s. 109).

Yaşanan gelişmeler üzerine, 14 Ekim 1979'daki ara seçimde CHP oy kaybetmiş ve Bülent Ecevit istifa etmiştir. 12 Aralık 1979'da azınlık hükümeti olarak, Altıncı Demirel Hükümeti (Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti) göreve başlamıştır (Demiriz, 2011, s.109). 1979 yılında kıtlığa varacak derecede büyüyen ekonomik krizin etkisinden kurtulmaya çalışan hükümet, ilk olarak 24 Ocak kararlarını almıştır. 24 Ocak 1980 kararlarından

bazıları şunlardır: Dış ticaret serbestleştirilecek, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilecek, vergi reformuyla vergiler arttırılacak, ihracat teşvik edilecek, ihracata yönelik sanayileşme politikası izlenecek, sanayi ürünlerinin ihracatına ağırlık verilecektir (Bayramoğlu ve Tüleykan, 2016, s. 405-406). Kararlarda yer alan bu uygulamalara bağlı yaptırımlar halk üzerinde iyileştirici etki yaratmamıştır. Süleyman Demirel Hükümeti ülkedeki sağ-sol çatışmalarını da önleyememiş, terörü durduramamış ve enflasyonu düşürememiştir. Ordu, AP-CHP koalisyonu yapılmasını istemiş ancak taraflar anlaşamamıştır. Neticede, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş, tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi kurulmuştur, Konsey yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir (Karpas, 2011, s. 280).

Bülent Ulusu Hükümeti'nin Kuruluşu ve Programı

12 Eylül darbesi ile birlikte ortaya çıkan Milli Güvenlik Konseyi; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun ve Orgeneral Haydar Saltuk'tan oluşmuştur (Karpas, 2011, s. 280). Konsey, 12 Eylül 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan dört numaralı bildiriyle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'i MGK Başkanı ilan etmiştir (Resmi Gazete, 12.09.1980, s. 8). Bir ay kadar öncesinde ise darbe döneminde başbakanlık yapacak olan Bülent Ulusu 8 Ağustos 1980 tarihli karar ile görev süresi dolduğundan emekliye sevk edilmişti (BCA, 030-11-1-00-532-82-18).

Askeri darbeden bir hafta sonra yayınlanan Resmi Gazete'de Kenan Evren, Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer, Sedat Celasun ve Haydar Saltuk'un imzasıyla Emekli Oramiral Bülent Ulusu, başbakanlığa tayin edilmiştir. Bu atama için herhangi bir güven oylaması yapılmamıştır (Resmi Gazete, 21.09.1980, s. 9). Tayin tarihi 20 Eylül 1980, Resmi Gazete'de yayınlanma tarihi 21 Eylül 1980'dir. Bülent Ulusu başbakan olarak 20 Eylül 1980 ile 13 Aralık 1983 tarihleri arasında görev yapmıştır (www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler). 23 Eylül 1980 tarihli meclis oturumunda Kenan Evren, Bakanlar Kurulu'nun oluşturulması görevini Ulusu'ya vermiştir. Bülent Ulusu'nun isteği üzerine; hükümetin devlet bakanı sayısının 5 olması, 2'sine başbakan yardımcılığı verilmesi², ayrıca Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Orman Bakanlığının birleştirilerek Tarım ve Orman Bakanlığı ismi konulması kararlaştırılmıştır (MGK TBMMTD, 23.09.1980, s. 55).

² Devlet Bakanı sayısını her yeni gelen hükümet ihtiyaca göre arttırıp azaltmıştır. 1978'de Ecevit başkanlığındaki Hükümet döneminde sayı 15'e yükseltilmiştir. Ulusu bunu 5'e düşürmüştür. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/646150-devlet-bakanliklari-tarih-oldu>

Yeni hükümetin Bakanlar Kurulu listesinde Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Başbakan Yardımcısı-Devlet Bakanı Turgut Özal, Devlet Bakanı İlhan Öztoprak, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, Devlet Bakanı Nimet Özdaş, Adalet Bakanı Yargıtay eski Başkanı Cevdet Menteş, Milli Savunma Bakanı Ü. Haluk Bayülken, İçişleri Bakanı emekli Korgeneral Selahattin Çetiner, Dışişleri Bakanı eski Büyükelçi İlder Türkmen, Maliye Bakanı eski Maliye Bakanlığı Londra Büyükelçiliği Maliye Müşaviri Kaya Erdem, Milli Eğitim Bakanı emekli Korgeneral Hasan Sağlam, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Ulaştırma Bakanı PTT eski Genel Müdürü Necmi Özgür, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Necmi Ayanoglu, Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp, Gümrük ve Tekel Bakanı Recai Baturalp, Tarım ve Orman Bakanı Sabahattin Özbek, Çalışma Bakanı Turhan Esener, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şahap Kocatopçu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Serbülent Bingöl, Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Özgül, Turizm ve Tanıtma Bakanı İlhan Evliyaoğlu, İmar ve İskan Bakanı Şerif Tüten, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı Münir Raif Güney, Sosyal Güvenlik Bakanı Sadık Şide, Kültür Bakanı Gazeteci Cihat Baban olmak üzere başbakanla birlikte 27 üye yer almıştır (MGK TBMMTD, 23.09.1980, s. 56).

27 Eylül 1980'de Hükümetin programı mecliste Başbakan Bülent Ulusu tarafından okunmuştur. Hükümet Programı içerisinde dış politika ile ilgili birçok ifade yer almıştır. Bunlardan birkaçı özetle şu şekildedir: Cumhuriyetin geleneksel barışçı tutumunun sürdürülmesi amaçlanacaktır. Bağımsızlık, egemenlik, ülkelerin iç işlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne saygı temel ilkeler olarak belirlenecektir. Dünyadaki güven ortamını ve yumuşama sürecini destekleyici politikalar izlenecektir. Türkiye karşılıklı anlaşmalara bağlı kalacak, özellikle de Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı (NATO) ve Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterecektir. Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ile ilişkiler ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlarla iş birliği devam ettirilecek, İslam ülkeleriyle olan dostluk ilişkileri güçlendirilecektir. Komşularımız olan ülkelerle ikili ilişkiler, her milletin kendi kaderini tayin etmesi ilkesine bağlı kalacaktır. Sovyetlerle dostane ilişkiler sürdürülecektir. Yunanistan ile olan sorunlara adil çözümler getirilerek anlaşma yolları aranacaktır. Kıbrıs sorunu ve Ege Adaları meselesi anlaşmalar çerçevesinde görüşülecektir. Savunma sanayisine ve teknolojiye önem verilecek, üretim desteklenecektir (www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7). Türkiye'nin ekonomisi dışa bağımlılıktan kurtarılacak ve savunma sanayisine önem verilecektir. Gümrüklerde rüşvet ve kaçakçılığı önleme çalışmaları yapılacak, kısa sürede modern tesisler inşa edilecek, haberleşme ağlarının onarımı yapılacaktır. Ekonomik ilişkilerimizde Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü(OECD) ülkeleri ve milletlerarası ekonomik ve finans kuruluşlarının desteklediği ekonomik istikrar programının uygulanmasında mevcut anlaşmalar çerçevesinde ilişkiler geliştirilecektir (MGK TBMMTD, 27.09.1980, s. 87).

Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri ile 1970–1980 yılları arasında kalan dönemde büyük gerginlikler yaşanmıştır. Bu sorunlardan öne çıkanlardan birisi haşhaş(afyon), diğeri ise Kıbrıs meselesidir. 2 Nisan 1970’de ABD Büyükelçisi William Handley, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’le görüşmüş ve haşhaş ekiminin durdurulmasını istemiştir. Ancak Demirel haşhaş ekiminin sınırlandırıldığı bölgelerde oy oranının düşeceğini belirterek böyle bir şeyin mümkün olmayacağını söylemiştir (Başlamışlı, 2018, s. 363). Ancak haşhaş konusu kapanmamıştır ve sık sık gündeme gelmeye devam etmiştir. Amerikan yönetiminin asıl amacı Türkiye’nin haşhaş ekimini tamamen durdurmasıdır. ABD’nin bu isteği 12 Mart 1971 Muhtırası’ndan sonra başbakan olan Nihat Erim Hükümeti döneminde gerçekleşmiştir(Sönmezoğlu, 2006, s. 233). Nihat Erim Hükümeti 29 Haziran 1971 tarihinde Türkiye’de haşhaş ekimi yasağı ile ilgili kararını almış ve bu karar 30 Haziran günlü Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Aşamalı olan bir geçiş sürecinin ardından, 1972 yılı sonbaharı itibariyle ekim kesin olarak son bulmuştur(Resmi Gazete, 30.06.1971, s. 5). Türkiye bu kararı ile uyuşturucunun kaynaklarından biri olduğu ile ilgili yapılan suçlamaların asılsızlığını kanıtlamaya çalışmıştır(Salep, 2017, s. 361).

Nihat Erim döneminde başlayan bu yasağın artan kamuoyu baskısı ile 1 Temmuz 1974 tarihinde Ecevit Hükümeti tarafından kaldırılmıştır. Hükümet, ekim konusunda tedbirler alınacağını ABD’ye bildirmiştir. Ancak ikna olmayan ABD kongre üyeleri Türkiye’ye silah ambargosu uygulanması yönünde karar alınmasını istemiştir. Bu karar o dönem alınmamış olsa da Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi üzerine, Aralık 1974’te Senato ve Temsilciler Meclisi’nin onayı ile 5 Şubat 1975’ten sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu karar belli şartlara bağlanmıştır. Eğer Türkiye, Kıbrıs’a asker sevkiyatını ve Amerikan silahlarını Kıbrıs harekâtında kullanmayı durdurmazsa, ABD’nin Türkiye’ye silah ambargosu yürürlüğe girecektir. Türkiye belirlenen bu şartlara uymadığı için ABD de çıkarmış olduğu ambargoyu uygulamıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2006, s. 589). Karar Türk basınında tepkiyle karşılanmıştır. Milliyet Gazetesi’nde: “Artık ABD’ye Güvenemeyiz” ifadesi yer almıştır. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Yunan basınının da katıldığı bir konuşmasında: “Türkiye coğrafi konumu bakımından öyle bir yerdedir ki güvenliğinin bir gün bile askıda kalmasını göze alamaz.” diyerek Kıbrıs sorununun önemini vurgulamıştır (Milliyet, 09.02.1975 s. 1). ABD’nin Kıbrıs harekâtı karşısındaki tutumuna Türkiye’nin ilk tepkisi, 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Federe Devleti’ni ilan ederek gerçekleşmiştir (Milliyet, 14.02.1975, s. 1). Türkiye’nin attığı diğeri bir adım 26 Temmuz 1975’te Türkiye’de bulunan tüm Amerikan üslerini Türk Silahlı Kuvvetlerinin kontrolüne geçirmek olmuştur (Hürriyet, 26.07.1975, s. 1). ABD ile ambargo konusu 1978 yılına gelindiğinde çözülmüştür. 26 Eylül 1978’de silah ambargosunun kalkması kararı, dönemin ABD Başkanı Jimmy

Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2006, s. 592).

Bülent Ulusu Hükümeti, iktidara geldikten sonra hem ABD ile hem de NATO ile olan anlaşmazlıkları giderme yoluna gitmiştir. İlk adım, Genelkurmayın NATO ile ilişkilerini yürüten ve ABD'li yetkililerle de teması olan Haydar Saltık'ın MGK Genel Sekreterliğine atanması olmuştur. Diğer bir adım ise; 29 Mart 1980 tarihinde ABD ile imzalanmış olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması(SEİA), Bülent Ulusu Hükümeti tarafından onaylanarak atılmıştır. Bu antlaşma içerisinde: "Taraflar, ekonomi ve savunma konuları arasında yakın ilişkiler olduğunu ve sağlam bir savunmanın sağlam bir ekonomiye dayandığı gerçeğini kabul ederek ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı'nın üyeleri olarak karşılıklı sorumluluklarını yerine getirebilmek için birbirlerine yardım etmek amacıyla Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 2. maddesinde öngörüldüğü üzere, aralarındaki ekonomik işbirliğini, ticari, ekonomik, sınai, bilimsel ve teknolojik ilişkileri de kapsayacak biçimde geliştirmeye azamî ölçüde çaba göstereceklerdir." (Resmi Gazete: 01.02.1981, s. 1-3) ifadeleri yer almıştır. Ulusu Hükümeti, SEİA'yı onaylayarak ABD ve Türkiye arasında üsler, savunma ve ekonomi konularında uzlaşmaya varmıştır. Böylece ülkeye ekonomik kaynak bulunmuş ve borçlar ödenmeye başlanmıştır. Ülkede bir süredir devam eden tüketim mallarının yokluğu sorunu aşılmış, hammadde girişi sağlandığı için sanayi üretimi artarak halkın ihtiyaçları karşılanmıştır (Oran, 2001, s. 39). ABD'nin 1981'de Türkiye'ye yaptığı yardım 350 milyon Dolar iken, 1985'e kadar bu miktar 900 milyon Dolara çıkmıştır. İsrail ve Mısır'dan sonra ABD'den en büyük yardımı alan ülke Türkiye olmuştur (Balci, 2017, s. 191).

Ulusu Hükümeti döneminde, ABD ile Türkiye arasında en büyük sorun Çevik Kuvvet problemi olmuştur. Çevik Kuvvet (Rapid Deployment Force) projesi, Orta Doğu'da SSCB ilerlemesini durdurmaya yönelik bir stratejidir. ABD, Türkiye'yi projeye ikna etmek için yoğun çaba harcamıştır. 1982 yılının Ekim ayında Türkiye'ye ilk kez bir CIA başkanı (William J. Casey) gelmiştir. Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Paul Henze ülkemizde çeşitli konferanslar vererek Türkiye'nin bölgedeki öneminden bahsetmiştir. Ayrıca Henze, bu dönem artan Ermeni terörünün nedeninin SSCB'nin Doğu Anadolu'yu Türkiye'den ayırma çabası olduğunu iddia etmiştir. ABD'nin Çevik Kuvvet projesi Türkiye'yi oldukça zorlamıştır. Türkiye bu dönem Orta Doğu ülkeleriyle yaptığı ekonomik anlaşmaları ve kurduğu iyi ilişkileri bozmak istememesi nedeniyle ABD'nin Çevik Kuvvet projesine destek vermemiştir (Oran, 2001, s. 46).

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin askeri, ekonomik ve savunma antlaşmalarıyla ilerlediği bu dönemde, 29 Kasım 1982 tarihinde Brüksel'de, Orgeneral Necdet Öztoran ve ABD Savunma Bakanlığı Güvenlik İşleri Sorumlu Bakan Yardımcısı Richard Perle arasında Anlaşma

Muhtırası(Mememorandum of Understanding) imzalanmıştır. Bu muhtıranın önemli bazı maddeleri şöyledir: ABD, uzun menzilli nükleer bomba taşıyan uçaklar ve kargo uçaklarının kullanabilmesi için Türkiye’de bulunan on havalimanını modernize etme, Muş ve Batman’da iki yeni havalimanı yapma yetkisi almıştır. Bahsedilen havalimanlarının kullanılması sırasında NATO ve Türkiye’den izin alınması şart koşulmuştur (Balcı, 2017, s. 190). Amerikan Birlikleri, Avrupa Müttefik Kuvvetler Birliği Komutanı tarafından uygulanan ve NATO’nun alarm düzeylerine uygun şekilde, Türkiye ile anlaşarak NATO’nun Türkiye’deki üslerinde konumlandırılacaktır. Türk hava sahasındaki tanker harekâtlarının Türkiye tarafından onaylanmış NATO hava harekât planlarını desteklemekle sınırlı olacağı ve üslere depo edilecek silah, cephane veya malzemenin NATO sorumluluk alanı dışında kalan bir Orta Doğu ülkesindeki olası bir gelişmeye müdahale gereği duyulduğunda, Türk hava sahasından destek harekâtına girilemeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Üslere gelecek her türlü malzemenin Türkiye’nin haberi olacaktır. Aynı şekilde üslardan yurt dışına malzeme çıkışı da Türkiye tarafından bilinecektir. Anlaşma on yılı sürelidir ve itiraz gelmez ise birer yıl otomatik uzayacaktır (Milliyet, 26.04.1983, s. 1,6).

Mutabakatın Orta Doğu ülkeleriyle ilgili maddesi, 15-29 Eylül 1982 tarihlerinde gerçekteşen İsrail’in Lübnan’ı işgali sırasında uygulanmıştır. Türkiye, Amerika’nın İncirlik’te bulunan NATO üssünden, Lübnan’a asker sevkiyatına izin vermemiştir. ABD ile bu dönem yaşanan diğer bir askeri gelişme ise, 1983 yılı sonlarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde 160 adet F-16 savaş uçağının ortak üretimi konusunda atılan adım olmuştur (Balcı, 2017, s. 191).

Yunanistan İle İlişkiler

Bülent Ulusu Hükümeti dönemi öncesi otuz yıllık süreçte, Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlikler iki devlet arasındaki ilişkileri inişli çıkışlı bir seyre tabi tutmuştur. Türk-Yunan ilişkilerinde bu süreçte ilk gündeme gelen konu, Yunanistan’ın NATO’dan çıkması ve tekrar dönmesiyle ilgilidir. Türkiye’nin 14 Ağustos 1974’te yaptığı Kıbrıs çıkarması sonrası Yunanistan, bu durumu engellemediği gerekçesiyle NATO’nun askeri kanadından çekilmiştir. Yunanistan, NATO’nun askeri kanadından ayrıldığı için Ege üzerindeki yetki Türkiye’ye geçmiştir. Yunanistan iki yıl sonra NATO’nun askeri kanadına geri dönmek istemiş ancak Türkiye koşulların değişmesini istemediğini belirtmiş ve Yunanistan döndüğü takdirde de kontrolün Türkiye’nin elinde olacağını ifade etmiştir. Ancak artan Sovyet tehlikesine karşın, Yunanistan’ın NATO ittifakı içerisinde olmaması Amerika’nın bu konuda önlem almasına neden olmuştur. ABD, Yunanistan’da sosyalist Andreas Papandreu hükümetinin başa gelmesini istemediğinden, buradaki seçimler öncesi Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönme meselesini halletmek üzere 17 Ekim 1980’de NATO Avrupa Kuvvetler Başkomutanı Bernard Rogers’ı Türkiye’ye göndermiştir.

Rogers, Kenan Evren ile görüşmüştür. Bülent Ulusu her ne kadar başbakan olsa da yetkili Kenan Evren'dir ve Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi kararını da Evren kabul etmiştir (Oran, 2001, s. 40-41).

NATO konusunda Yunanistan ile olumlu bir hava yakalansa da, ilişkilerin düzelmesi sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Başta Kıbrıs sorunu, Ege'deki kara suları, FIR Hattı (Flight Information Region) ve Adaların silahsızlandırılması sorunları iki ülke için aşılması zor konular olmuştur. 1981 yılının Ekim ayında Yunanistan'daki seçimi PASOK lideri Andreas Papandreu kazanmıştır. Bu seçim sonrasında Türkiye ve Yunanistan ilişkileri oldukça gergin bir döneme girmiştir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2006, s. 603).

Kıbrıs sorunu Yunanistan ile Türkiye arasında uzun yıllar devam eden sorunların başında gelmektedir. 1980 yılının ortalarında Kıbrıs sorunu iki ülke iktidar sahipleri tarafından, görüşmelerle çözülmeye çalışılmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ta iki toplumlu ve iki bölgeyi yönetimi kabul etmiş olmasına rağmen, Yunanistan iki toplumlu Kıbrıs'ı kabul etmiş fakat iki bölgeye ayrılma konusunu kabul etmemiştir. Papandreu Hükümeti bu mevzunun uluslararası mesele olduğunu iddia ederek konunun NATO ile değil de BM ile çözülmesini istemiştir. 1981 yılı Kıbrıs'ta yaşayan Türk topluluğu için seçim yılı olmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Federe Devleti'nde, 1976'dan beri, Rauf Denktaş'ın başkanlığı kendi halkı tarafından birçok eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler temelde KKFD'nin ekonomik olarak Türkiye'ye bağımlı olması ve Kıbrıs'a Türkiye'den yerleştirilen Türklerin bölgeye adapte olmaması ile ilgilidir (Oran, 2001, s. 107). 1981 yılının Haziran ayında yapılan genel seçimde, Kıbrıs'ta hiçbir parti tek başına çoğunluk oyu alamamış ve muhalefet partileri koalisyonla başvurmuştur. Ancak dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İltiz Türkmen, Türkiye'nin bu koalisyona karşı olduğunu belirterek hükümetin kurulmasını engellemiştir. Kıbrıs Rum tarafında ise, 13 Şubat 1983 tarihinde yapılan seçimlerde Başkanlığa Spiros Kipriyanus seçilmiştir (Oran, 2001 s. 106). Aynı yıl Kıbrıs Adası adına önemli bir gelişme daha olmuştur. 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet Devleti ilan edilmiş, bu devleti ilk tanıyan ülke ise Türkiye olmuştur (Tercüman, 16.11.1983, s. 1). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı üzerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren TBMM'de yaptığı konuşmada özetle şu ifadeleri kullanmıştır: Yunan hükümetinin olumsuz tutumu KKTC'nin kurulmasında etkili olmuştur. KKTC'nin kurulmasından habersiz olmamıza rağmen Türkiye'nin soydaşlarına desteği esirgenmeyecektir. Türkiye, iki kesimin de eşit şartlarda federasyon çatısı altında birleştirilmesini desteklemektedir(TBMMTD, 07.12.1983, s. 29-30).

Yeni kurulan KKTC dünyada şok etkisi yaratmıştır. Türkiye ise, dünya kamuoyunun desteğini alabilmek ve yavru vatanın meşruluğunu sağlamak için dünyaya çağrıda bulunmuştur. Fakat KKTC'nin kurulması, Yunanistan ve BM tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Yunan Başkanı Papandreu bu

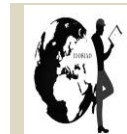
kararın kabul edilemez olduğunu ve Yunan hükümetinin tepkisz kalmayacağını dile getirirken, Amerika bu kararın geri alınmasını istemiştir. Karar, Kuzey Kıbrıs'ta coşkuyla kutlanmıştır. Dönemin Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir manşette: "Artık Rahatız, Çocuk Doğmuştur" ifadeleri yer almıştır (Cumhuriyet, 16.11.1983, s. 1).

Yunanistan'la yaşanan diğer bir problem olan kara suları konusu da Bülent Ulusu döneminde yeniden gündeme gelmiştir. Bu konu Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri süregelen bir mevzudur. Kara suları, kıyı devletinin kara ülkesini çevreleyen ve üzerinde egemen haklar kullandıkları denizaları olarak tanımlanmaktadır (Arı, 1995, s. 53). 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca her iki ülkenin Ege Denizi'ndeki kara suları 12 mile çıkarılmıştır. Böylece Yunanistan, Ege Denizi'nde egemenliğini büyük ölçüde genişletmiştir. Türkiye tarafından kabul edilmeyen sözleşme³ Yunanistan tarafından imzalanmıştır (Balci, 2017, s. 197). Dönemin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Nazmi Akıman, kara suları problemi hakkında yapmış olduğu açıklamada; Türkiye'nin BM Deniz Hukuku Sözleşmesi metnini imzalamayacağını daha önceden açıkladığını, bundan farklı olan Deniz Hukuku Konferansı sonuç belgesinin de Türkiye tarafından imzalanmayacağını belirtmiş ve "Bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler kendilerini buna bağlı sayarlar. Türkiye bu sözleşmeyi imzalamamaktadır. Yunanistan'ın değil 12 millik kara suyu düşüncesini kabul etmek 6 mil üzerindeki kara sularını menfaatlerimize ciddi bir tehlike olarak görüyoruz. Onun için 6 milin ötesindeki bir fikri kabul etmemiz mümkün değildir" demiştir (Ayın Tarihi, 10.12.1982).

Fır Hattı konusu da Ulusu Hükümeti dönemi yaşanan sorunlardan biridir. 1944 Chicago Sözleşmesi'ne göre bir ülkenin kara suları sınırı ile ulusal hava sahasının genişliği aynı olmak zorundadır. Ancak Yunanistan BM Deniz Hukuku Sözleşmesi öncesinde 6 mil olan kullanım alanının dışına çıkarak hava sahası sınırını 10 mil olarak kullanmaya başlamıştır. Fır Hattı konusu iki ülke arasında bu dönemde de halledilemeyen sorun olmaya devam etmiştir (Yücel, 2010, s. 86).

Ege adaların silahsızlandırılması konusu, Ulusu Hükümeti döneminde devam eden mevzulardan bir diğeridir. Lozan Antlaşması'yla Yunanistan'a devredilen bir kısım adanın bu devlet tarafından silahlandırılmaması şartı koşulmuştur. Yunanistan bu kurala uymayarak 1980'li yılların başından itibaren adaları silahlandırmak istemiştir (İnce, 2013, s. 123-124). Eylül 1983'te Yunanistan, Limni Adası üzerine NATO üssü kurulmasını önermiştir. Bu durum, Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Akıman tarafından: "NATO'nun bu tatbikatına Limni Adası'nın dahil edilmesi konusu hali hazırda NATO Konseyi'nde incelenmektedir. Henüz aydınlığa kavuşmuş değildir. Ancak şunu ifade etmek isterim ki, Limni Adası'nın

³ Sözleşmenin maddeleri için bkz. <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf>

uluslararası anlaşmalarla (Lozan Antlaşması) düzenlenmiş bulunan silahlandırılmaması statüsü dolayısıyla söz konusu tatbikata dâhil edilmesini kabul etmemiz düşünülemez” sözleriyle eleştirilmiştir. Dolayısıyla Ege Adalarının durumu Ulusu Hükümeti’nin son dönemlerinde yeniden sorun olmuştur (Aydın Tarihi, 15.09.1983).

Yunanistan ile bu dönemde yaşanan diğer bir problem ise Batı Trakya Türkleri konusudur. Türkiye, Lozan Antlaşması’yla Batı Trakya Türklerinin haklarını güvence altına almıştır. Ancak Yunanistan, izlediği politikalarla bölgede yaşayan Türklere haksızlıklar yapmış ve baskılarla onları göçe zorlamıştır (Toprak, 2014, s. 47). Yunanistan’ın bu konuda yaptırımları devam ederken 1982 yılının Mart ayında Batı Trakya’da 100 kadar Müslüman-Türk, İskeçe’de eyleme başlamıştır. Anlaşmazlığın nedeni, devletle olan arazi meselesi sonrasında Batı Trakya Türklerinin arazilerine devletin el koymasındadır. Bu olay sonrasında Türkiye, karşılık olarak Yunan uyrukluların 1964 Kararnamesiyle dondurulmuş Türkiye’deki mallarını devredemeyeceklerine dair karar almışsa da bu karar yasalasmadan kaldırmıştır (Oran, 2001, s. 106).

Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Türk-Sovyet ilişkileri 1970’lerden itibaren durgunluk dönemi içerisindedir. Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesine Sovyetler Birliği’nin karşı olması ve Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadından çıkması Yunanistan ve Sovyetler Birliği’ni birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuk bir döneme girmesini de beraberinde getirmiştir. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler de Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. Böyle bir örnek, 1975’te ABD’nin Türkiye’ye silah ambargosu uygulamasının Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılanması olarak gösterilebilir. Öyle ki 1978 yılında ambargonun kalkmasına Yunanistan’dan sonra en çok karşı çıkan ülke Sovyetler Birliği olmuştur. Genel olarak bakılırsa Bülent Ulusu Hükümeti dönemine kadar gelen on yıllık süreçte Türk-Sovyet ilişkileri çok fazla ilerleme kaydetmemiştir. Türkiye’deki komünist ve Marksist grupların anarşi ve terör ortamı içinde aktif rol oynamaları da ilişkilerdeki bu durağanlığın nedenleri arasında yer almıştır (Armaoğlu, 2012, s. 990-991).

Ulusu Hükümeti döneminde, Türk-Sovyet ilişkileri durgunluk sürecine devam etmiştir. Bu dönemde ABD ile ilişkilerin yolunda gitmesi ve Türkiye’de darbe hükümetinin varlığı iki ülke arasında soğukluğa neden olmuştur (Armaoğlu, 2012, s. 991). Sovyetler Birliği’nin dünya genelinde devam eden durağan dış politika anlayışı; Afganistan’ı Aralık 1979’da işgal etmesi ve 1981 yılında Polonya’da sıkıyönetim ilan ettirmesiyle son bulmuştur. Afganistan işgali sonrası Türkiye’ye sığınan göçmenler Türkiye tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, siyasi ilişkilerde bir gerginliğe neden olmamıştır. Diğer taraftan Türkiye’deki anarşi ortamından Sovyetler

sorumlu tutulmuştur. Ancak Sovyetler darbe hükümetinin kararlarını sorgulamamış, bu konuda Türkiye'ye karşı tarafsız ve ılımlı olmuştur. Ulusu Hükümeti programında, "...Sovyetlerle dostane ilişkilerimizin geliştirileceği" vurgulanmıştır (Oran, 2001, s.163). Bu çerçevede, 9 Mart 1981'de "Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Geliştirilmesine İlişkin Sözleşme" imzalanmıştır. Bu sözleşmeyi, 10 Mart 1981'de Türk-Sovyet Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması uyarınca Çan'da kurulması planlanan termik santralin bölge linyitlerindeki kükürt nispetinin fazlalığı ve çevre kirlenmesine yol açacak olması sebebiyle Keles'te kurulmasına dair karar izlemiştir (Resmi Gazete, 10.03.1981, s. 1-2).

Ocak 1982'de imzalan ticaret hacminin % 30 oranında arttırılması protokolü ile Türkiye'nin bu yıllarda Sovyetlere yaptığı ihracat 1924 yılından sonra en üst düzeye çıkmıştır (Oran, 2001, s.163). Ekonomi üzerine bir diğer anlaşma ise; ticari mübadelelerin kolaylaştırılması, geliştirilmesi ve denkleştirilmesi amacıyla ve Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında mal mübadelesine dair 30 Kasım 1978 tarihli anlaşmanın temel alındığı bir mutabakattır. İlgili mutabakata göre, 1 Ocak 1981 ile 31 Aralık 1981 tarihleri arasında iki ülke tarafından ithal ve ihraç edilecek malların yer aldığı listelerin tespiti konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşmayla karşılıklı olarak ithal ve ihraç malları listelenmiştir. Amaç, listedeki malların ticaretini kolaylaştırmaktır (Resmi Gazete, 29.03.1981, s. 1-39).

Diğer Avrupa Devletleriyle İlişkiler

12 Eylül ile birlikte Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuyla ilişkisi zor bir döneme girmiştir. Darbenin hemen ardından AET'nin 17 Eylül 1980 tarihli Avrupa Parlamentosu toplantısında: Türkiye'de politik-sendikal özgürlükler için gerekli adımların atılması ve tutuklanmış siyasilerin can güvenliklerinin sağlanması gerektiği, demokratik olmayan uygulamaların sürmesinin Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmaları ihlal edeceği, insan haklarına saygı göstermenin Türkiye ile AET arasındaki ilişkinin temel koşulu olduğu ve demokrasiye geçiş takvimi konusunda bilgi verilmesi gerektiği yönünde ifadeler kullanılmıştır (Altun, 2016, s. 448-449).

1982 yılında Türkiye AET'ye tam üyelik talebinde bulunmuşsa da topluluk tarafından kabul edilmemiştir. Gerekçe olarak ise Türkiye'de insan hakları ihlalleri olduğu ve demokrasinin işlememesi gösterilmiştir. 22 Mart 1982'de Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi kınayan bir rapor hazırlamıştır. Sonraki süreçte ise, Yunanistan'ın da çabalarıyla, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri sık sık Avrupa Parlamentosu gündemine getirilmiştir (Tatlıdil, 2013, s. 237). Temmuz 1982'de İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Fransa Türkiye'yi Avrupa İnsan Hakları Konseyi'ne şikâyet etmişlerse de (Oran, 2001, s. 195), AET ile ilişkiler kopma noktasına gelmemiştir. Öyle ki AET Türkiye'ye bu dönem boyunca çeşitli krediler vermiş, ödenemeyen kredilerin ertelenmesinde de zorluk çıkarmamıştır. Türkiye ile AET arasındaki Üçüncü Mali Protokol çerçevesinde Avrupa Yatırım Bankası'na Seka-Dalaman II

Kuşe Kâğıt, Karbon ve Atıksu Tasfiye Tesisleri Projesi finansmanı ihtiyacını karşılamak üzere, Türkiye ile Avrupa Yatırım Bankası arasında imzalanan Finansman Sözleşmesi ve Finansman Sözleşmesi Uygulama Protokolü'nün onaylanmasına ilişkin kanun 9 Kasım 1980'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Banka daha önce 1978 yılında Dalaman projesine 6.3 milyon Avrupa Hesap Birimi(AHB) ödünç sağlamıştır. Türkiye bu proje için bankadan ek borç istemiştir. Banka'nın olumlu yanıtı ile Türkiye'ye en fazla 4 milyon daha hesap birimine eş borç verilebileceği kararlaştırılmıştır. Borcun yıllık faizi % 11.05 olarak belirlenmiştir. Ödeme 24 adet altı aylık taksitlerle olup 1995 yılına kadar devam edecektir. (Resmi Gazete, 09.11.1980, s. 1-4).

AET ile yapılan ticari anlaşmalardan bir diğeri de 1981 yılının Aralık ayında yürürlüğe girmiştir. AET'nin Türkiye'ye ayrılan 75 milyon AHB hibe yardımından yararlanması için 4 Ağustos 1981 tarihinde Brüksel'de üç sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmelerin toplam bedeli 46 milyon AHB değerindedir. Bu sözleşmeler; Türkiye Kömür İşletmeleri(TKİ)-Soma-Tunçbilek Maden İşletmesi Yenileme, Teçhizatı ve Yedek Parçaları Projesi, TKİ-Bey pazarı Linyit Projesi ve MTA-Linyit Arama Projesi'dir. Bu sözleşmeler 23 Eylül 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş ve 1 Aralık 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Soma-Tunçbilek Maden İşletmesi Yenileme Teçhizatı ve Yedek Parçaları Projesi için 16 milyon AHB yardımda karar kılınmıştır. Anlaşmanın genel ve özel şartlarından bazıları şu şekildedir: Türk Hükümeti alınan AHB tutarındaki desteğin 11.5 milyon kısmını Tunçbilek, 4.5 milyonluk kısmını ise Soma için kullanacaktır. Ayrıca Türk Hükümeti, 16 milyon AHB'lik AET hibesinin tümünü TKİ'ye hazır bulunduracaktır. Projenin gerçekleşmesi esnasında oluşacak artı masrafları Türk Hükümeti karşılayacaktır. Türkiye işlemlerin yürütülmesi için bir milli yetkili tayin edecektir. Bey pazarı Linyit Projesi için ise 22 milyon AHB değerinde sözleşme imzalanmıştır. Proje ile hedef yıllık 300 bin ton üretimden 1.65 milyon ton üretime çıkabilmek olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin gelen destek dışında proje sürecindeki harcamasının yaklaşık olarak 33.7 milyon AHB olması beklenmektedir. Üçüncü sözleşme ise Linyit Arama Projesi'dir ve taahhüt edilen yardım 8 milyon AHB miktarındadır. Proje çerçevesinde Batı Anadolu'da daha önceden seçilen 8 linyit kaynağı taranacaktır. Türkiye yapılan yardım dışında kasasından 17.5 milyon AHB harcama yapacaktır (Resmi Gazete, 01.12.1981, s. 1-30).

Türkiye ile AET arasında III. Mali Protokol çerçevesinde finanse edilecek olan ve 19 Ekim 1981'de imzalanmış bulunan Ulusal Yük Dağıtım Merkezi ve Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali projelerine ait finansman anlaşmaları, uygulama protokolleri ile Ulusal Yük Dağıtım Projesine ait Hakemlik Mektubu 15 Aralık 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş ve 2 Şubat 1982'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Bu çerçevede

Milli Kontrol Merkezi ve iletişim şebekelerinin güçlendirilmesi amacıyla imzalanan protokol ile Avrupa Yatırım Bankası tarafından Türkiye'ye 14 milyon AHB kredi sağlaması kararlaştırılmıştır. Kredinin yıllık faizi % 2.5 olacaktır. Devletin bu krediyi 60 aylık taksitlerle, ilkinin 1992'de sonuncusunu ise 2021'de ödemesi kararlaştırılmıştır. Kredinin Türkiye Elektrik Kurumu tarafından kullanılması maddeler arasında yer almıştır. Yine aynı amaçlar doğrultusunda 10 milyon AHB miktarında başka bir mukavele daha imzalanmıştır. Bu kredinin geri ödemesi ise 1986-1996 yılları arasında 22 adet altışar aylık taksitle olacaktır. Faiz oranı % 14.40 olarak tespit edilmiştir. Karakaya Barajı Projesi ile ilgili olarak ise bankanın Türkiye'ye 25 milyon AHB kredi ayırması kararlaştırılmıştır. Bu kredinin faizi ise % 2.5 olacaktır. Geri ödemeler 1991-2021 yılları arasında, 60 adet altışar aylık taksitle gerçekleşecektir (Resmi Gazete, 02.02.1982, s. 1-72).

Ülkemiz ile AET, Avusturya, Finlandiya, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre ve Yugoslavya'nın katılımıyla 25-26 Mayıs 1982 tarihlerinde Dublin'de yapılan Ulaştırma Bakanları Avrupa Konferansı sırasında imzalanan Otokar veya Otobüslerle Yapılan Karayoluyla Uluslararası Arızı Yolcu Taşımalarına İlişkin Anlaşma 15 Ekim 1982 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Anlaşma ile uluslararası taşımacılığın geliştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Taşımacılığın serbestleştirilmesi ve kontrol işlemlerinin en kolay yoldan yapılması hedefler arasındadır. Yolcu taşımacılığında iniş-biniş için duraklar belirlenmesi istenmiştir. Yol kontrolünde kullanılacak kontrol belgeleri ilgili devletlerin dillerinde hazırlanacaktır. Anlaşma yürürlük tarihinden itibaren 5 yıl geçerlidir (Resmi Gazete, 22.05.1983, s. 1-15).

OECD ülkeleriyle de Ulusu döneminde çeşitli anlaşmalar imza edilmiştir. Bu ülkeler Türkiye'ye mali desteklerde bulunarak kalkınmasına yardım etme amaçlı krediler sağlamışlardır. 1980 yılının Temmuz ayında başlayan bu yardımlar Ulusu döneminde de devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi İsviçre ile olan ve ticari borçlanmalarımızı erteleme amaçlı anlaşmadır. Anlaşmanın tarihi 19 Aralık 1980 olup 31 Mart 1981 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Anlaşma 1 Nisan 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlük bulmuştur. İsviçre, tutarı yaklaşık 300 milyon İsviçre Frank'ına ulaşan ödemelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla, Türk Hükümeti adına hareket eden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na ödemelerin % 90'ına ulaşan bir kredi açacaktır. Ayrıca Devlet Hazinesi kolaylığı açısından ödemelerin %10'u kadar bir ek kredi sağlayacaktır. Açılacak kredilerin faiz oranları % 3,5 ve %7 şeklinde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 01.04.1981, s. 1-4).

İsviçre ile imzalanan anlaşmanın bir benzeri OECD üyesi ABD ile imzalanmıştır. Anlaşma ile ABD veya onun örgütleri tarafından garanti veya sigorta edilmiş borçların konsolidasyonu veya ertelenmesine karar

verilmiştir. 24 Ekim 1980 tarihinde imzalanan anlaşma metni 25 Kasım 1980 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda onaylanarak 3 Ocak 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Bu anlaşmanın ilk bölümünde daha önce vadesi ertelenmiş borçlarla ilgili yapılanmaya yer verilmiştir. Buna göre; 19.4 milyonluk borç 1985-1990 yılları arasında 10 eşit taksit olarak ödenecektir. 219.8 milyon dolarlık diğer bir borç da 1986-1990 yılları arasında 10 eşit taksitle ödenecektir. 44.2 milyonluk borç 1984-1988 arasında ve 53.4 milyon dolarlık borç ise 1985-1988 yılları arasında eşit taksitlerle ödenecektir. Borç erteleme dolayısıyla uygulanacak faizler ise %3 ile 8.75 arasında değişmektedir. Anlaşmanın ikinci kısmında yer alan ve daha önce konsolide edilmemiş farklı miktarlarda ve toplamda 34.4 milyon dolar tutan çeşitli borçlar ise 1981-1984 yılları arasında ödenecek şekilde taksitlendirilmiştir. Bu borçlar için de % 3 ile % 8.75 arasında değişen faiz oranları belirlenmiştir (Resmi Gazete, 03.01.1981, s. 1-7).

OECD tarafında 15 Nisan 1980 tarihinde Türkiye'ye mali destek programı çerçevesinde kredi sağlamak amacıyla alınan kararlara bağlı olarak İtalya ile de bir anlaşma imzalanmıştır. 10 Kasım 1980 tarihli anlaşma 7 Aralık 1980 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiş, 24 Aralık 1980 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. İtalya, Türkiye'ye 6'şar aylık 17 taksitle geri ödenecek olan 25 milyon doları geçmeyecek şekilde kredi tahsis edeceğini beyan etmiştir. Kredi faizleri krediden yararlanan dönemlerde hesaplanacaktır (Resmi Gazete, 24.12.1980, s. 1-2).

OECD 1981 yılında da Türkiye'ye yardım programı hazırlamıştır. Bu kapsamda Fransa kredi desteğinde bulunmuştur. Fransız Hükümeti Türk Hükümeti'ne, Fransa'dan satın alınacak mal ve hizmetleri finanse etmek üzere, en çok 480 milyon franga ulaşan bir kredi kolaylığı sağlamayı vaat etmiştir. Anlaşma 2 Eylül 1981 tarihlidir ve 30 Ekim 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Borçlar 22 yıl vadeli ve % 3.5 faizlidir. Hesap ve ödemelerde Fransız Fransı kullanılacaktır (Resmi Gazete, 02.12.1981, s. 1-5).

1981 OECD Özel Yardım Programı çerçevesinde Türkiye ile Hollanda Hükümeti arasında, Ankara'da imzalanmış bulunan anlaşma ile Hollanda Krallığı Hükümeti 25 Mayıs 1981 tarihli mektubuyla, OECD Türkiye Konsorsiyomu çerçevesinde 43 milyon Hollanda Florini tutarında bir krediyi istisnai bir ekonomik yardım olarak Türk Hükümeti'ne vermeyi teklif etmiştir. Türk Hükümeti bu teklifi, 6 Temmuz 1981 tarihinde kabul ettiğini bildirmiştir. Türkiye, sağlanan kredinin ekonomiyi güçlendirecek program uyarınca hazırladığı listenin öncelikleri arasında yer alan ve Hollanda menşeli mal ve hizmet finansmanında kullanılacağını bildirilmiştir. Konuyla ilgili anlaşma ise iki hükümet arasında 6 Ağustos 1981 tarihinde imzalanmış, 24 Eylül 1981 tarihinde Bakanlar Kurulunca Kabul edilmiştir. Kredinin faiz oranı % 7.125 olacaktır. Değişim aracı olarak Hollanda para birimi

kullanılacaktır. 1986 yılında başlayacak olan geri ödemeler 6 aylık sürelerle 21 taksit olacaktır (Resmi Gazete, 07.11.1981, s. 1-7).

Demokratik Almanya Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 26 Mart 1981 tarihinde imzalanan 19 maddelik Deniz Ticareti Alanındaki İşbirliği Anlaşması 24 Nisan 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Anlaşma; uluslararası hukuk prensiplerine, özellikle egemen devletler eşitliği ve iç işlerine karışmama prensiplerine uygun olarak, deniz ticareti alanındaki işbirliğini geliştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan bir anlam taşımaktadır. Anlaşma savaş gemilerini ve ticari olmayan gemileri kapsamamaktadır. İki devlet limanlarındaki resmi işlemlerin kolaylaştırılması, taraflardan birinin diğerinin limanlarında o devletin kanunlarına tabi olması, anlaşmanın beş yıl olması gibi özelliklere sahiptir. Anlaşma İngilizce, Almanca ve Türkçe olarak yazılmış, anlaşmazlık durumunda ise İngilizce metnin geçerli olacağı belirtilmiştir. Anlaşma toplamda 19 maddeden oluşmaktadır (Resmi Gazete, 03.06.1981, s. 5-10).

Ekonomik yakınlaşmaya girilen diğer bir Avrupa devleti ise Avusturya olmuştur. 11 Nisan 1980 tarihinde imzalanan bu anlaşma 30 Eylül 1980 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. Anlaşmanın temel prensibi, vadeleri gelen borçların ertelenmesi ve vadelerin uzatılmasına dayanmaktadır. Yapılan ertelemeler için herhangi bir faiz ödenmeyecektir. Geri ödemeler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından, Avusturya Cumhuriyeti hesabına Avusturya Millî Bankası'na, serbest Avusturya Şilini üzerinden yatırılacaktır. Erteleme yapılan borçlar 1978 ile 1980 yılları arasındaki borçları kapsamaktadır (Resmi Gazete, 15.10.1980, s. 1-22).

Avrupa ile ilişkiler sadece borç ve kredi çerçevesinde yapılan anlaşmalarla sınırlı değildir. Avrupalı Devletlerle çeşitli konularda görüşmeler ve anlaşmalar hayata geçirilmiştir. Bunlardan ilk bahsedilecek olan Almanya ile gerçekleştirmiş olan Teçhizat Yardımı Anlaşması'dır. 5 Eylül 1980 tarihli anlaşma Milli Güvenlik Konseyi tarafından 15 Eylül 1980 tarihinde kabul edilmiştir. Anlaşmaya göre Federal Almanya hükümeti Türkiye'ye 1 Milyon Alman Markı hibe olarak teçhizat yardımı sağlamayı garanti etmiştir. Bu tutar, Türk Polisine teçhizat yardımı olarak kullanılacaktır. Silah ve cephane ile bunları imal eden makineler bu yardımın kapsamı dışındadır. Sağlanan teçhizatların kullanılmasının öğretilmesi için personel desteği de sağlanacaktır. Malzemelerin bakım ve onarımlarını öğretmek için Türk polisi de Almanya'ya gidebilecektir (Resmi Gazete, 18.09.1980, s. 1-6).

Almanya ile cereyan eden diğer bir yakınlaşma vize konusunda olmuştur. Vize meselesi Türk-Alman heyetinin görüşmeleri sonucunda karara bağlanmıştır. Almanya'ya gidecek Türk vatandaşlarından vize ücreti yerine oturma izni ücretleri alınmasına karar verilmiştir. Üç günlük ve üç aylık süreler için 5 ile 15 Mark karşılığı Türk Lirası veya döviz alınmasına karar verilmiştir. Bu karar sonrasında; işçi akrabalarına bekletilmeden vize

verilecek, işadamları bir vizeyi birkaç kez kullanabilecektir. Diğer Avrupa ülkelerinde çalışan ve çalıştıkları ülkelere giderken Federal Almanya'dan geçmek zorunda kalan Türk işçiler konsolosluklarda bekletilmeden pasaport ve vizelerini göstermeleri halinde transit vizesi alabilecektir (Milliyet, 18.09.1980, s. 1,6).

Darbe döneminde gerçekleşen insan hakları ihlalleri ve demokrasinin işlememesi Avrupalı Devletler tarafından endişe ile karşılanmıştır. Türkiye, ekonomiye dayalı ilişkilerini güçlendirmek ve darbe rejiminin Avrupalı Devletler tarafından kabulü için bu devletlere yakın davranmıştır (Balci, 2017, s. 177). Diğer yandan Avrupa Parlamentosu, Türkiye'deki darbe ile ilgili kendi içinde fikir ayrılığına düşmüştür. Fransa, Hollanda ve Danimarka'dan oluşan grup ilişkilerin askıya alınmasını istemişse de Federal Almanya ve Fransa Türkiye'ye darbeden sonra demokrasi geldiğini savunarak ilişkilerin devamını istemişlerdir. Avrupa Parlamentosu, Avrupalı Devletlerle yaptığı uzun süren görüşmeler sonunda Türkiye ile ilişkilerin devam etmesi yönünde karar almıştır. Ancak Ulusu Hükümeti döneminde Türkiye'de siyasi partilere ve sendikalara karşı uygulanan baskı, demokrasinin ilerlemediği kaygısı Avrupalı Devletlerle ilişkilerin tekrar gerginleşmesine neden olmuştur (Demirel, 2003, s. 37). Bu durumla birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği içerisindeki, Avrupa Komisyonu'ndan çıkarılması düşüncesi konuşulmaya başlanmıştır. Ulusu bu yaklaşıma tepki olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "Bizi istemeyeni bizi de istemeyiz." Kenan Evren ise: "Biz kendimizi Avrupalı saymaktayız, ancak Avrupa bunu kabul etmezse de Türkiye'nin başka gruplara katılması olasıdır" ifadelerini kullanmıştır (Balci, 2017, s. 194). Avrupa ile ilişkiler bu minvalde devam ederken 13 Mayıs 1981 günü Abdi İpekçi'nin katili Mehmet Ali Ağca, Vatikan'ın St. Pier meydanında 15 bin kişinin bulunduğu alanda Papa 2. Jean Paul'u 5 kurşunla yaralamış, olayın hemen ardından yakalanmıştır (Tercüman, 14.04.1981, s. 1).

Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye Orta Doğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye, 1967 yılında Arap-İsrail Savaşı sırasında tarafsız görünse de Arap ülkelerini gizlice desteklemiştir. ABD'nin kendi ülkesinde bulunan NATO üslerini İsrail'e destek için kullanmasına karşı çıkmıştır. 1973 yılında tekrar patlak veren Arap-İsrail Savaşı sırasında ABD, İsrail'e destek için Türkiye'deki NATO üssü İncirlik'i kullanmak istemişse de Türkiye izin vermemiştir. Türkiye'nin 70'li yıllarda Arap ülkeleriyle iyi ilişkilerinin önemli bir nedeni de 1973 yılında çıkan petrol krizidir. Ekonomik krizin neden olduğu yüksek enflasyonla uğraşan Türkiye, Orta Doğu ülkelerinden petrolü krediyle almak zorunda kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Sönmezoğlu, 2006, s. 368-370).

Bülent Ulusu Hükümeti döneminde de Türkiye'nin Orta Doğu'daki İslam ülkeleriyle ilişkileri oldukça yolundadır. Ancak Türkiye Arap ülkeleriyle yakınlaştıkça İsrail'le ilişkileri bozulmuştur. Türkiye, İsrail büyükelçisini geri çekmiş, ilişkiler 1980 yılının Temmuz ayında maslahatgüzarlık seviyesinde yürütülmüştür. 26 Kasım 1980'de ise Türkiye, İsrail ile diplomatik temsilini ikinci kâtip seviyesine indirmiştir. 1981 yılında İsrail'in Golan Tepelerini ilhakı üzerine Türkiye saldırıyı kınayarak bu işgali tanımamıştır (Armaoğlu, 2012, s. 1011).

Türkiye'nin Orta Doğu'yla ilişkilerinde gelişen diğer bir olay ise, 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşında arabuluculuk yaparak, aynı zamanda da tarafsızlığını koruyarak, iki ülkeyle de görüşmeler yapmasıdır. 1979 yılında İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiştir. İran Orta Doğu'ya devrimini ihraç etmek istemişse de Türkiye'deki darbe hükümetine tesir edememiştir. Ulusu Hükümeti'nin programı, İran ile ilişkileri ve komşuluk bağlarını korumaya yönelik olmuştur. Irak-İran Savaşı ve PKK'nın 80'li yıllarda bölgede etkinliği İran ile Türkiye arasında güvenlik sorunu oluşturmuştur. 1980 yılında başlayıp sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı sırasında Türkiye tarafsızlığını korumuş, İran'la ekonomik ilişkilere devam etmiştir. Türkiye'nin 1978'de İran'a yaptığı ihracat 44 milyon Dolar iken, 1983'de 1 milyar doların üzerine çıkmıştır. Bu miktar iki ülkenin tarihindeki en yüksek orandır (Balci, 2017, s. 204).

Irak ile ilişkiler ise terör sorunuyla paralel ilerlemiştir. İran-İrak Savaşı'yla birlikte Kuzey Irak'taki iktidar boşluğundan yararlanan illegal Kürt gruplar PKK ile iletişime geçerek bölgede bir nüfuz alanı oluşturmuşlardır. Bekaa Vadisi kamplarında militanlarına eğitim sağlayan PKK'nın silahlanması bu yıllarda başlamıştır. 1983'de Irakla, Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır ve böylece Türkiye, sınırındaki PKK'ya karşı önlem alabilme hakkı kazanmıştır. Türkiye, 26 Mayıs 1983'de 7.000 askerle sınır ötesi operasyon düzenlemiştir (Balci, 2017, s. 200). Harekâtle ilgili Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamayla, operasyonun sınırdaki haydutlara gözdağı niteliğinde olduğunu belirtmiştir (Aydın Tarihi, 27.05.1983).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sudan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti arasında 5 Temmuz 1980 tarihinde Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma 9 Ekim 1980 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. Bu anlaşma; eşitlik ve karşılıklı yarar esaslarına göre iki ülke arasındaki dostça işbirliğini ve ticari ilişkileri geliştirmek ve genişletmek arzusunun hareketle imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, iki ülke arasında birbirlerine ihraç edilecek mallar sıralı olarak verilmiştir ve Türkiye bu dostane anlaşmanın sonucu olarak Sudan'ı bazı gümrük vergilerinden muaf tutmuştur. İki ülke birbirini ticari hususlarda en ayrıcalıklı ülke statüsüne çıkarmıştır. Ticari ilişkilerin yürütülmesi görevini üstlenecek bir karma komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşma bir yıllık olup itiraz gelmez ise aynı süre miktarınca uzayacaktır (Resmi Gazete, 13.11.1980, s. 1-6).

Orta Doğu ile gelişen ilişkilere bir örnek de, Türkiye Cumhuriyeti ile Ürdün Haşim'i Krallığı arasında imzalanan turizm ile ilgili protokoldür. Protokol 18 Mart 1981 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Protokolün imzalandığı toplantı 6-10 Ocak 1981 tarihinde Amman'da gerçekleşmiştir. İki ülke arasında, başta turizm olmak üzere dostane ilişkiler geliştirilmesi amacı güdülmüştür. Metin içinde turizm alanında inşaatların ve yatırımların artırılmasına değinilmiştir. Otelcilik eğitimi konusunda işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca turist gruplarının değişimi, ortak pazarlama faaliyetleri ve karşılıklı uzman değişimi konularında da mutabakata varılmıştır (Resmi Gazete, 02.05.1981, s. 1-5.).

Ulusu daha başbakan olmadan önceki dönemlerde Deniz Kuvvetleri Komutanı iken, birçok Orta Doğu ülkesine seyahatte bulunmuştur. Böylece bölgeyi tanıma fırsatı yakalamıştır. 21 Ağustos 1978 tarihli karar ile İran'a (BCA, 30-18-1-2/375-173-16), 2 Kasım 1978 tarihli karar ile Pakistan'a (BCA, 30-18-1-2-/376-189-18) ve 3 Aralık 1979 tarihli karar ile Libya'ya (BCA, 30-18-1-2/382-271-1) gitme izni almıştır. Ulusu'nun bu tecrübelerinin bir sonucu olarak, başbakanlığı döneminde Orta Doğu ilişkilerine yön vermekte oldukça başarılı olmuştur.

Ulusu döneminde Türkiye, İslam Konferansı Örgütüyle de (İKÖ) ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 25-28 Ocak 1981 tarihinde Mekke ve Taif'te yapılan 3. İslam Zirve Konferansı'na Türkiye ilk defa başbakanlık seviyesinde Bülent Ulusu ile katılmıştır (Oran, 2001, s. 127). Zirvenin önemli konuları arasında Afganistan ve Kudüs sorunları yer almıştır. Türkiye zirvenin ortak bildirimlerinde laikliğe aykırı bulduğu konulara ve cihad çağrısına rezerv koymuştur (Milliyet, 25.01.1981, s. 1,9). Zirvenin en önemli hamlesi ise Suudi Arabistan ile yapılması planlanan ekonomik ve askeri anlaşma olmuştur. Türkiye'nin Arabistan'a silah satması ve eğitim alanında yardımlarda bulunması kararlaştırılmıştır. Anlaşma gerçekleşirse, Türkiye Suudi Arabistan'a silah ve cephane yollayacak karşılığında ise petrol alacaktır (Milliyet, 28.01.1981, s. 1,6). Mekke toplantısında, daha önce gözlemci statüsü ile toplantılara katılan Kıbrıs Müslüman Topluluğu, ilk kez Kıbrıs Federe Devleti tabelası arkasına oturmuştur. Ancak toplantıya katılan hiçbir ülke daha sonrasında KKTC'yi tanımamıştır (Oran, 2001, s. 127-128).

Konferans sonrasında Türkiye, İslam Konferansı Örgütüyle çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalardan bir tanesi 16 Mayıs 1981'de Cidde'de Türk Hükümeti ile İslam Konferansı Örgütü arasında imzalanan İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezinin Ankara'da Kurulması Hakkında Anlaşma'dır. Bu anlaşma 14 Nisan 1982 tarihli Meclis oturumunda kabul edilmiştir (MGK TBMMTD, 14.04.1982, s. 536-538). Aslında bu anlaşma 28 Aralık 1977 tarihinde önerilmiştir (BCA, 30-18-1-2 / 369 - 78 - 9) fakat birkaç yıl gecikmeyle imzalanabilmiştir. 14 Nisan 1982 tarihli meclis oturumunda ayrıca, İslam Konferansı Örgütü ile İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezinin

İstanbul'da Kurulması Hakkında Anlaşma da onaylanmıştır. Bu anlaşmanın da imzalanma tarihi 16 Mayıs 1981'dir (MGK TBMMTD, 14.04.1982, s. 538-539).

İslâm Konferansı Örgütü ile diğer bir ilişki İslam Konferansı Üyesi Devletler Arasında İktisadi, Teknik ve Ticari İşbirliği İle İlgili Genel Anlaşma olmuştur. 29 Aralık 1977 tarihinde imzalanan bu anlaşma 31 Mayıs 1982 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Bu anlaşmaya göre üye devletler; gerektiğinde bütün İslâm Ülkelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasını ilerletmek ve İslâm Dünyasının ekonomik kaynaklarının kullanımını sağlamak için, her üye Devlette yürürlükte olan yasa ve tüzüklere uygun olarak, sermaye akımı ve yatırımları özendirecek garanti ve teşvik tedbirlerini uygulayacaklardır. Ortak projelere yatırım fırsat ve imkânlarını araştırma ve belirleme amacıyla çeşitli çalışmaları hazırlamada işbirliği yapacaklardır. Taraflar, İslâm Bilim ve Teknoloji Vakfı kurmak için gerekli girişimlerde bulunmayı kabul etmişlerdir. Üye devletler arasındaki ticaretin artırılması için gereken tedbirler ve kolaylıklar yürürlüğe konulacaktır. Anlaşma metni Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmıştır. Anlaşma 14 maddedir (Resmi Gazete, 02.07.1982, s. 1-4).

Ulus Hükümeti döneminde İslam Devletleriyle ilişkiler yolunda giderken Suriye ile ilişkiler gergindir. 1981'de Suriye ile Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Sözleşmesi imzalanmıştır. Ancak sözleşme geniş kapsamlı değildir ve Türkiye darbeyle birlikte Suriye'ye kaçan teröristlerin iadesini istemişse de Suriye kabul etmemiştir. Öte yandan Türkiye-Suriye sınırında PKK yapılanmaya başlamış, konferanslar dahi düzenlemiştir. Bu gelişmelere duyarsız kalan Suriye Hükümeti ile ilişkiler sıkıntılı bir dönem geçirmiştir (Oran, 2001, s. 131-132).

Ermeni Terör Örgütü ASALA'nın Türk Büyükelçilerine Yönelik Saldırıları

1973 yılında faaliyetlerine başlayan ASALA, adını Türk büyükelçilerine düzenlediği saldırılarla dünya kamuoyuna duyurmuştur. 27 Ocak 1973 tarihinde Los Angeles'da Başkonsolos Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir, Gurgen Yanikiyan tarafından şehit edilmiştir. Örgütün suikastları devam etmiş ama ilk kez örgütün kurucularından Agop Tarakçıyan 1976'da Beyrut Türk Büyükelçiliği Başkâtibi Oktay Cerit'i katletmesiyle ASALA ismi gündeme gelmiştir (Karaş, 2007, s. 54), (<https://odatv.com>). Türk büyükelçilerine düzenlenen bu saldırıların örneği pek fazla rastlanılan bir durum değildir. ASALA tarafından başlatılan saldırılar sonrasında 1984 yılına kadar 42 Türk diplomatı şehit edilmiştir (Alizade, 2015, s. 114). Bülent Ulusu Hükümeti döneminde ASALA'nın yapmış olduğu saldırılar şu ise şekildedir: 1980'de Sydney Başkonsolosu Şarik Arıyak ile Güvenlik Ataşesi Engin Sever, Paris Çalışma Ataşesi Reşat Morali ve Din Görevlisi Tecelli Arı, 1981'de Cenevre'de görevli sekreter, 1981'de Paris Güvenlik Ataşesi, 1982'de Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan, 1982 yılında Ottova Ticaret

Müşaviri Kani Güngör, 1982'de Boston Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz, 1982'de Lizbon İdari Ataşesi Erkut Akbay (İdari Ataşesinin eşi Nadide Akbay da bu suikastta yaralanmış ve 1983 yılında vefat etmiştir), 1982'de Ottova Askeri Ataşesi Albay Atilla Altıkat, 1982'de Burgaz İdari Ataşesi Bora Süelkin, 1983'de Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar, 1983'de Brüksel İdari Ataşesi Dursun Aksoy, 1983 tarihinde Lizbon Elçilik Müsteşarı Cahide Mihçioğlu uğradıkları suikast sonucu şehit olmuşlardır (Alizade, 2015, s.116), (Hürriyet, 25.09.1981, s.1). Başlangıçta ülke dışındaki konsolosluklar ve büyükelçilere yönelik saldırılar ülke içine de girmiştir. 1982'de Ankara Esenboğa Havalimanı'nda bir saldırı gerçekleşmiştir. Bu olayda 9 kişi hayatını kaybetmiş ve 72 kişi yaralanmıştır. Saldırıyı düzenleyenlerden Levon Emekçiyen 29 Ocak 1983'de idam edilmiştir (Milliyet, 29.01.1983, s. 1). Saldırganlar aynı yıl THY'nin Orly bürosuna bombalı saldırı düzenlemiş, saldırıda 5 kişi ölmüş, 63 kişi yaralanmıştır (Milliyet, 16.07.1983, s. 1,6-7).

Sonuç

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe sonrasında Bülent Ulusu başbakanlığında Türkiye'nin 44. Hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye, ülke içinde yaşanan kaos ortamı, siyasi istikrasızlık, işçi grevleri, öğrenci olayları ve terör gibi birçok konuda çıkmaza girmiştir. 1970 ile 1980 arasında uzun soluklu olmayan on iki hükümet kurulmuştur. Türkiye kendi içinde kaos ortamıyla uğraşırken, dış politika da gündemden uzak kalmamıştır. Dönemin büyük güçlerinden olan ABD ile 70'li yıllarda gergin olan ilişkiler Ulusu Hükümeti döneminde oldukça yolundadır. ABD ile 1980 yılının başlarında ilk olarak Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Sonrasında ise bazı koşullar koyularak ABD'nin, Türkiye'de bulunan NATO üslerini kullanmaları hakkında anlaşmaya varılmıştır. Dönemin diğer büyük gücü Sovyetler Birliği 1970-80 arası dönemde dış politikada durağan bir dönem yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1979 yılında başlayan Afganistan işgali ve 1981 yılında Polonya'ya baskıları sonucu dış politikada tekrardan aktif olmaya başlamıştır. Ulusu Hükümeti döneminde Sovyetlerle ilişkiler yapılan birkaç ekonomik anlaşmayla sınırlı kalmıştır.

Türkiye ile Yunanistan ilişkileri bu dönemde gündemi en meşgul eden konular arasında yer almıştır. Yunanistan ile sorunlarımız Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devam etmektedir. Uzun yıllardır devam eden Kıbrıs meselesi, bu dönemde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla farklı bir boyut almış ve iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Yunanistan ile yalnızca Kıbrıs meselesi değil, aynı zamanda Ege adalarının silahsızlandırılması, FIR Hattı ve kara suları uzunluğunun belirlenememesi gibi birçok konuda bu dönemde sıkıntılar yaşanmıştır.

1980-83 yılları arasında darbe hükümetinin varlığı Avrupalı devletlerle iyi ilişkilerimizi bir miktar sekteye uğratmıştır. Bazı Avrupalı Devletler Türkiye'de demokrasinin işlemediğini ve insan hakları ihlalleri yapıldığını

savunarak Türk Hükümetiyle ilişkileri kesmek istemişlerse de bu durum gerçekleşmemiştir. Aksine AET, Türkiye'ye sağladığı krediler ve geciken borçların ertelenmesi gibi birçok konuda yardımlarda bulunmuştur. OECD, Türkiye'ye mali yardım çerçevesi içinde önemli krediler sağlamıştır.

Ulus Hükümeti'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkisi oldukça yolundadır. Türkiye, Arap ülkeleriyle İsrail arasında yaşanan sorunlarda İsrail karşıtı tavır sergileyerek Arap ülkeleriyle yakınlaştığı bir dönemi yaşamıştır. Türkiye, İslam Konferansı Örgütüyle yapılan 3. İslam Zirve toplantısına ilk defa başbakanlık seviyesinde ve Bülent Ulusu ile katılmıştır. Konferans sonrasında Türkiye'nin toplulukla ilişkileri devam etmiştir. 1980'li yıllarda Türkiye sadece PKK terör örgütüyle değil, aynı zamanda Ermeni terör örgütü ASALA ile de uğraşmıştır. ASALA tarafından Türk büyükelçilerine düzenlenen saldırılar sonucunda onlarca şehit verilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Ulusu iktidarı döneminde dış politikada çeşitli iniş çıkışlar yaşansa da çok fazla olumsuz bir seyir otaya çıkmamıştır. Her ne kadar ülke darbe yönetimi altında idare edilse de dünya devletleri ile ilişkilerimizde bu durum çok ciddi bir sıkıntı yaşanmasına neden olmamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaz Avrupa devletleri ve ABD'nin yardımlarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Eski bir asker olan Ulusu, askeri bir yönetimin atamasıyla almış olduğu başbakanlık görevini yine askeri bir yaklaşımla ve MGK ile uyumlu çalışarak yürütmeyi ihmal etmemiştir.

Kaynakça

BCA, 030-11-1-00-532-82-18

BCA, 30-18-1-2/375-173-16

BCA, 30-18-1-2/376-189-18

BCA, 30-18-1-2/382-271-1

BCA, 30-18-1-2 / 369-78-9

Cumhuriyet Senatosu TBMMTD, 07.03.1973.

Birleşik Toplantı TBMMTD, 06.04.1973.

MGK TBMMTD, 23.09.1980.

MGK TBMMTD, 27.09.1980.

MGK TBMMTD, 14.04.1982.

TBMMTD, 07.12.1983.

Resmi Gazete, 30.06.1971.

Resmi Gazete, 12.09.1980.

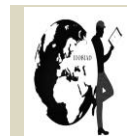
Resmi Gazete, 18.09.1980.

Resmi Gazete, 21.09.1980.
Resmi Gazete, 15.10.1980.
Resmi Gazete, 09.11.1980.
Resmi Gazete, 13.11.1980.
Resmi Gazete, 24.12.1980.
Resmi Gazete, 03.01.1981.
Resmi Gazete, 01.02.1981.
Resmi Gazete, 10.03.1981.
Resmi Gazete, 29.03.1981.
Resmi Gazete, 01.04.1981.
Resmi Gazete, 02.05.1981.
Resmi Gazete, 03.06.1981.
Resmi Gazete, 07.11.1981.
Resmi Gazete, 01.12.1981.
Resmi Gazete, 02.12.1981.
Resmi Gazete, 02.02.1982.
Resmi Gazete, 02.07.1982.
Resmi Gazete, 22.05.1983.
Aydın Tarihi, 10.12.1982.
Aydın Tarihi, 27.05.1983.
Aydın Tarihi, 15.09.1983.
Cumhuriyet, 16.11.1983.
Milliyet, 13.03.1971.
Milliyet, 09.02.1975.
Milliyet, 14.02.1975.
Milliyet, 18.09.1980.
Milliyet, 25.01.1981.
Milliyet, 28.01.1981.
Milliyet, 29.01.1983.
Milliyet, 26.04.1983.
Milliyet, 16.07.1983.

- Hürriyet, 26.07.1975 .
- Hürriyet, 25.09.1981.
- Tercüman,14.04.1981.
- Tercüman,16.11.1983.
- Armaoğlu, F.(2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (18. Basım), Alkım Yayınları: İstanbul.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, (2. Basım), Alfa Yayınları: İstanbul.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö.(2006). *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (10.Basım), Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Karpat, K. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*, (1.Basım), Timaş Yayınları: İstanbul.
- Oran, B.(2001). *Türk Dış Politikası*, cilt-2, (2.Basım), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sönmezoğlu, F.(2006). *Türk Dış Politikası*, (1.Basım), Der Yayınları: İstanbul.
- Alizade, R.(2015). Ermeni Terör Faaliyetlerine Dair, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 107-123.
- Altun, A. (2016). Askeri Darbelerin Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkileri:1960.1971 ve 1980 Askeri Darbelerinin Bir İncelemesi, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(26), 417-458.
- Arı, T.(1995). Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1). 51-68.
- Başlamışlı, M.(2018). Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), 351-376.
- Bayramoğlu, S. ve Tüleykan, H. (2016). Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali yapısına Yansımaları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(44), 401-420.
- Coşkun, Y.(2017). 1. Milliyetçi Cephe Hükümetinin İlk Üç Ayında Türk Siyasal Hayatı ve Mecliste İktidar –Muhalefet İlişkisi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 175-190.
- Ertem. B.(2016). Türk Siyasetinde Asker Sivil İlişkileri(1960-1971), *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(10),132-149.
- Ertem, B.(2018). 12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 655-676.

- İnce, F.(2013). Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 26(53), 101-128.
- Salep, M.(2017). Türkiye-Amerika İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), 351-367.
- Toprak, S.(2013). Türk-Yunan Siyasi İlişkileri Çerçevesinde Batı Trakya Sorunu, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 43-54.
- Yücel, S.(2010). Ege'de Bitmeyen Sorunun Bir unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları ve Ulusal Hava Sahaları, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(12), 83-101.
- Ataay, F. (2005). *Kriz Kıskaçında CHP Hükümeti(1978-1979)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demirel, H.(2003). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği ve Kıbrıs Problemi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Demiriz, M. (2011). *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Karaş, Z. (2007). *Ermeni Terör Örgütü ASALA*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Tatlıdil, D. (2013). *Askeri Hükümetler Döneminde Türk Dış Politikası(1960-1983)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-cumhuriyeti-hukumetleri-134271,(SGT: 15/11/2018)
- haberturk.com/gundem/haber/646150-devlet-bakanliklari-tarih-oldu,(SGT: 15/11/2018)
- tbmm.gov.tr/hukumetler/HP44.htm,(SGT: 15/11/2018)
- tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossary&catid=1&id=43,(SGT: 15/11/2018)
- denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf,(SGT: 15/11/2018)
- tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_7.pdf,(SGT: 15/11/2018)
- odatv.com/isim-isim-olay-olay-asalanin-cinayetleri-1204151200.html,(SGT: 15/11/2018)

